

Invitació a l'antropologia

Un enfocament biocultural

Carles Salazar Carrasco

PID_00236738

Material docent de la UOC

Carles Salazar Carrasco

L'encàrrec i la creació d'aquest material docent han estat coordinats pel professor: Carles Salazar Carrasco (2016)

Primera edició: setembre 2016
© Carles Salazar Carrasco
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2016
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Disseny: Manel Andreu
Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL
Dipòsit legal: B-15.989-2016

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Agraïments

Ester Desfilis, Sabela Fondevila, Max Holland i Ann MacLarnon han llegit i comentat les primeres versions del manuscrit. Estic molt agraït pels nombrosos suggeriments i les crítiques intel·ligents que m'han fet. Però el meu agraïment més profund és per a la meva dona Núria i la meva filla Cecília, sense les quals no hauria pogut escriure res del que llegireu a continuació.

Introducció

En les darreres dècades, la diversitat humana s'ha convertit en un tema candent en la majoria de les societats occidentals. Persones molt diverses, amb diferents trets físics, lingüístics i culturals, han tingut l'oportunitat de conèixer-se per primera vegada en la història, a causa de l'arribada massiva d'immigrants a les societats occidentals. Es tracta d'un fenomen rellevant, característic de la globalització actual. Però la diversitat humana no és un tema nou, el que és nou és la interacció incessant de persones tan diferents a escala massiva. De fet, els éssers humans han estat diferents els uns dels altres pràcticament des del principi de l'evolució humana. L'antropologia és la ciència social que estudia la diversitat humana. El seu objectiu és entendre els trets més distintius de l'espècie: el fet que els éssers humans siguem molt diferents els uns dels altres i, a més de ser tan diferents entre nosaltres, siguem també molt diferents de tots els altres organismes vius.

Més que «una introducció», aquesta assignatura és una «invitació» a l'antropologia, perquè la meua intenció no és adreçar-me als estudiants que possiblement acabaran fent un grau d'aquesta disciplina, sinó persuadir els que no són antropòlegs de les seves virtuts. En altres paraules, «convidar-los» a endinsar-se en una matèria que pot ser molt útil per a qualsevol persona interessada a entendre el comportament humà. I aquest és també el propòsit d'aquesta assignatura: convèncer el lector que la diversitat humana és un tema important i que la ciència social que aborda aquesta matèria és, per tant, una ciència interessant.

Això explica l'estil en què s'ha escrit aquesta assignatura. Es tracta d'un text adreçat a aquelles persones que tot just s'inicien en les ciències del comportament humà. Però també pot interessar el lector general que vol saber per què els éssers humans som tan diversos i per quina raó l'espècie humana és diferent dels altres organismes vius. He intentant desenvolupar les idees principals de la manera més clara i simple possible, tot i que els arguments es van fent més complexos a mesura que avança l'assignatura. En el text principal, no hi ha notes al peu ni referències bibliogràfiques. Al final de cada part, s'inclou una nota bibliogràfica, que no pretén ser exhaustiva, sinó una breu referència a algunes de les obres que considero útils, interessants o il·lustratives del que s'ha tractat en l'apartat corresponent.

Però potser aquest no és l'aspecte més innovador d'aquest text. Hi ha molts altres textos d'altres disciplines que tenen un propòsit semblant: convidar el lector a endinsar-se en una disciplina concreta i ajudar-lo a entendre que pot ser útil, interessant o divertida, especialment si mai no havien pensat fer una

carrera sobre aquesta matèria o estudiar-la d'una manera sistemàtica. El que, al meu entendre, és la innovació més agosarada d'aquesta assignatura és el que comporta el subtítol: «un enfocament biocultural». Què significa?

La diversitat humana es pot explicar de moltes maneres. Podríem classificar les diferències entre éssers humans en tres categories principals: individuals, culturals i físiques o biològiques. Els humans som diferents els uns dels altres en primer lloc com a individus. Aquestes diferències individuals poden ser, al seu torn, biològiques: tret dels bessons idèntics, tots som únics des del punt de vista genètic. Però podríem dir que la majoria d'aquestes diferències són existencials. Cadascú viu la vida a la seva manera i va acumulant experiències i records diversos. No es necessita cap ciència particular per a explicar la diversitat entre individus, ja que en general no planteja cap problema. I quan ho fa, per exemple, quan les diferències individuals esdevenen patològiques, hi ha diverses disciplines científiques i humanístiques que les aborden, ja siguin biomèdiques quan es tracta d'una patologia biomèdica o, més generalment, psicològiques o psicoterapèutiques quan la disfunció individual té l'origen en un problema existencial. De fet, podríem dir que totes les humanitats i ciències humanes, incloent-hi la filosofia, serveixen per a ajudar-nos, d'una manera o altra, a solucionar problemes existencials.

Però molt més problemàtiques que les diferències individuals són les diferències col·lectives, és a dir, les que plantegen diferències entre grups. Aquest tema ha estat l'objecte d'anàlisi tradicional de l'antropologia. I en la mesura que aquestes diferències col·lectives poden, al seu torn, tenir l'origen en dos conjunts de causes relativament independents –biològiques o culturals–, dues subdisciplines separades dins de l'antropologia prenen aquests dos conjunts discrets de diferències com a objecte d'estudi. L'antropologia biològica o física aborda les diferències biològiques col·lectives dins de l'espècie humana, i l'antropologia social, cultural o sociocultural (diferents noms per a la mateixa disciplina) estudia les causes de la diversitat humana quan tenen, o es pensa que tenen, un origen cultural. Com veurem tot seguit, les diferències biològiques intraespecífiques (és a dir, les diferències biològiques entre membres de la mateixa espècie) no són un tret particularment distintiu de l'espècie humana. En termes generals, els humans no som més diferents biològicament d'altres humans que un membre de qualsevol altra espècie en relació amb els integrants de la seva. De fet, gran part de l'antropologia biològica tracta els humans com una única espècie, i en estudiar les seves diferències intraespecífiques, els biòlegs busquen els principis unificadors subjacents. Aquesta podria ser la raó per la qual la majoria dels antropòlegs biològics estudien les diferències humanes en el temps i no en l'espai. En efecte, quan ens remuntem a la història de l'espècie humana és quan la diversitat biològica de l'ésser humà comença a ser interessant. Perquè, com passa amb qualsevol altra espècie d'organismes vius, és a partir d'aquestes diferències ancestrals que es poden explicar les actuals característiques biològiques dels éssers humans.

En canvi, la diversitat cultural, tot i que també és present en altres espècies com els ximpanzés, és molt superior en els éssers humans i fa que els membres de l'espècie humana siguem molt més diferents els uns dels altres que els membres de qualsevol altra espècie en relació amb el seus congèneres. La qüestió que cal plantejar-se, doncs, és quina mena de relació es pot establir entre la diversitat biològica i la diversitat cultural. Quan els antropòlegs van arribar a la conclusió (amb raó) que les diferències culturals no es podien justificar per mitjà de diferències biològiques, perquè no hi havia prou diversitat biològica entre les poblacions humanes que expliqués la gran diversitat observada en els comportaments culturals, l'antropologia cultural es va començar a desenvolupar com una disciplina totalment independent de la seva disciplina germana, l'antropologia biològica, i de qualsevol altra ciència biològica. I va ser aleshores quan les coses van començar a anar malament. No va ser solament l'antropologia cultural la que es va separar de les ciències biològiques. De fet, ha estat una tendència general entre les ciències socials i les humanitats, els orígens de la qual es remunten molt enrere. La idea que tot el que té a veure amb el comportament humà no té cap relació amb la biologia es basa en una concepció completament anticientífica dels éssers humans, com a organismes radicalment i absolutament diferents de qualsevol altre ésser viu, com si estiguessin fets d'una substància diferent. Això, evidentment, no és cert. Com veurem al llarg d'aquesta assignatura, els éssers humans som en molts aspectes únics i diferents dels altres organismes vius. Però som éssers biològics de cap a peus, i l'origen d'aquesta singularitat es pot explicar en termes plenament biològics. Això no significa que les diferències culturals estiguin causades per diferències biològiques. Ja hem vist que no és així. Significa que aquestes diferències culturals tenen el seu origen en les característiques biològiques *generals* de l'espècie humana, no en les característiques biològiques específiques d'un grup particular. I és per això que, al meu entendre, cal posar en relleu un enfocament biocultural de l'antropologia i la diversitat humana.

Segurament, aquesta ignorància de les bases biològiques del comportament humà per part de les ciències socials en general, que es va convertir en una ignorància de les causes biològiques de la diversitat cultural humana per part dels antropòlegs culturals, no era tan significativa fa trenta o quaranta anys, quan les ciències biològiques del comportament humà encara es trobaven en un estadi inicial de desenvolupament. En aquell moment, es podien generar explicacions estrictament culturals, és a dir no biològiques, sobre el comportament humà, perquè se sabien poques coses sobre les causes biològiques subjacents en aquest comportament. Però ara la situació és radicalment diferent. Des de les dues últimes dècades del segle XX l'estudi de la biologia humana ha experimentat un gran desenvolupament. En la biologia humana s'han d'incloure, entre d'altres, les disciplines de la genètica, la biologia evolutiva, la psicologia evolutiva i les neurociències. I aquest gran desenvolupament ha continuat sense parar, fins i tot s'ha accelerat, en el segle XXI. Ja no es pot justificar el desconeixement de la gran quantitat d'avenços que han generat aquestes disciplines. Per acabar-ho d'adobar, paral·lelament al desenvolupament de la biologia, especialment en les dues darreres dècades del segle XX, un

creixent corrent anticientífic va començar a apoderar-se de les ciències socials i les humanitats, jo diria que sobretot entre els antropòlegs culturals. Això va tenir unes conseqüències nefastes en l'anomenada crítica postmoderna, que tant mal ha fet a les ciències socials i a les humanitats del segle XX i principis del segle XXI, a banda, cal reconèixer-ho, d'unes quantes bones idees que provenen d'aquest moviment intel·lectual, però en les quals ara no m'aturaré. Els antropòlegs culturals (no tots, per descomptat) no solament van continuar ignorant els increïbles avenços que s'estaven produint en les ciències biològiques, sinó que fins i tot s'han sentit orgullosos d'aquesta actitud, com si aquest tipus de coneixement fos una mena de saber nociu que s'havia de prohibir o proscriure per motius polítics o morals, raons certament molt dubtoses.

Era una situació totalment aberrant, els efectes de la qual encara persisteixen en l'actual clima intel·lectual de les ciències socials i les humanitats. Aquesta assignatura intenta contribuir modestament a revocar aquesta pèssima tendència. Hi ha molts pocs textos introductoris a l'antropologia que adoptin una perspectiva biocultural integradora, en què les dimensions biològica i cultural de la diversitat i el comportament humans ocupin el lloc que es mereixen. I aquest és precisament el propòsit d'aquesta assignatura. El meu objectiu és oferir una descripció breu, simple, concisa i no especialitzada de la diversitat cultural humana, les seves causes i les maneres com els antropòlegs intenten donar-li sentit. Però és una anàlisi de la diversitat humana fermament arrelada en les característiques biològiques dels éssers humans.

L'assignatura està dividida en tres parts principals. La primera, «L'espècie humana», presenta una anàlisi succinta de les principals característiques biològiques del gènere humà, en comparació amb altres espècies d'organismes vius, situant-lo en un marc evolutiu global. En aquest apartat, també s'exposen els principis bàsics de la biologia evolutiva en un llenguatge molt simple i planer, a l'abast dels no especialistes. L'evolució del cervell humà constitueix un dels temes centrals d'aquesta primera part, ja que el cervell és la característica biològica que diferencia quantitativament l'espècie humana de totes les altres. En la segona part, «El coneixement cultural», explorarem el que es podria definir com la diferència qualitativa del gènere humà: el coneixement cultural, la forma especial de coneixement que és capaç de produir el cervell desenvolupat dels éssers humans. La cultura s'entén aquí com una propietat emergent del cervell humà, és a dir, quelcom que s'origina en les característiques específiques d'un òrgan biològic, i que alhora les transcendeix. La cultura ens introdueix en la idea de significat, factor constitutiu del comportament humà determinat culturalment. En aquest apartat, explorarem com els antropòlegs estudien els significats culturals i quines teories han proposat per explicar-los. En darrer lloc, la tercera part, «L'evolució cultural», aborda un dels temes més controvertits en l'estudi del comportament humà i la diversitat cultural. Les cultures humanes no solament difereixen en l'espai, sinó també en el temps. Però quina relació es pot establir entre la diversitat sincrònica i la diversitat diacrònica? La història cultural és un procés totalment contingent? O hi ha una mena de selecció natural similar a la que té lloc en l'evolució biològica

que pugui explicar per què algunes formes culturals semblen més reeixides que altres? És l'apartat més dens teòricament i més exigent intel·lectualment de tota l'assignatura. Però segurament, quan hi arribi, el lector ja tindrà prou eines conceptuals per a entendre un dels temes de recerca més polèmics de les ciències socials.

Continguts

Mòdul didàctic 1

L'espècie humana

Carles Salazar Carrasco

1. L'evolució humana en la història de la vida
2. El coneixement genètic i el coneixement individual
3. El desenvolupament del cervell humà
4. La teoria de la ment i l'estructura modular de la ment i el cervell humans

Mòdul didàctic 2

El coneixement cultural

Carles Salazar Carrasco

1. L'aparició de la cultura en l'evolució humana
2. La transmissió de coneixement cultural
3. El problema del significat
4. Entendre la diversitat humana
5. Les teories de la cultura

Mòdul didàctic 3

L'evolució cultural

Carles Salazar Carrasco

1. El puzzle del canvi cultural
2. Selecció de grup cultural
3. Mems i grups culturals
4. Coevolució: cultura i gens

Mòdul didàctic 4

Resum, conclusions i bibliografia

Carles Salazar Carrasco

1. Resum, conclusions i bibliografia